

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Факультет № 6

Кафедра цивільного права та процесу

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Охорона сімейних прав та інтересів при здійсненні
правоохоронної діяльності»

вибіркових компонент

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність

**за темою – «Здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов’язків.
Охорона та захист сімейних прав, їх співвідношення»**

Харків (Вінниця) 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри цивільного права та процесу (протокол від 23.08.2023 № 8)

Розробник:

1. Доцент кафедри цивільного права та процесу, канд. юрид. наук, доцент
Кириченко Тетяна Сергіївна

Рецензенти:

1. Завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, канд. юрид. наук, доцент Зайцев Олексій Леонідович.
2. Професор кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, канд. юрид. наук, професор Борисова Валентина Іванівна.

План лекції

Рекомендована література:

1. Ватрас В.А. Поняття «Сім'ї» у сімейному праві України. Форум права. Харків. 2009. № 1. С. 83–91.
2. Красицька Л.В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян : монографія. Донецьк : Донецький інститут внутрішніх справ МВС України, 2002. 164 с.
3. Менджул М. В. Поняття та зміст права на сім'ю. Закарпатські правові читання: Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (19-21 квітня 2018). Ужгород, 2018. С. 254–258.
4. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар : із змінами та допов. станом на 1 верес. 2008 р. / З.В. Ромовська. – К.: Правова єдність, 2009. – 430 с.
5. Сімейне право України: підручник / Т.В. Боднар, В.С. Гопанчук, О.В.Дзера та ін. – Київ : Юрінком Інтер, 2016. – 519 с.
6. Сімейне право України: підручник: Затверджено МОН України / авт. кол.: Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, К.М. Глиняна та ін. – К. : Істина, 2010. – 320 с.
7. Сімейне право України: підручник: Затверджено МОН України / Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 264с.
8. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар / С.Я. Фурса, Є.І.Фурса, О.О. Кармаза та ін. – К.: Вид. Фурса С.Я.: КНТ, 2008. – 1248 с.
9. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко. Хмельницький: Вид-во Хмельницьк. ун-ту упр. та права, 2007. 626 с.
10. Синегубов О.В. Загальні положення здійснення права дитини на сім'ю. Форум права. 2013. № 4. С. 368.
11. Цивільний кодекс України: Наук.-практ. коментар / За ред. Є.О. Харитонova. Х.: Одиссей, 2006. 1200 с.

Додаткова

1. Ахтирська Н.М., Касько В.В., Маланчук Б.А., Мелікян А., Пошва Б.М., Фулей Т.І., Шукліна Н.Г. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорстокому поводженню і безкарності : науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Маляренка В.Т. К.: «К.І.С», 2011. 320 с.
2. Бринь Т.О. Питання забезпечення конституційних прав і свобод людини в сучасних умовах / Т.О. Бринь // Проблеми законності : респ. міжвід.

наук. зб. – Вип. 84. – Х. – 2006. – С. 26–33. 4. Пейн Т. Права людини (текст) : монографія / Т. Пейн ; пер. з англ. І Савчак. – Львів : Літопис, 2000. – 48 с.

3. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 09.12.1975. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_084#Text.

4. Дутко А. О., Мних С. Р. Поняття та ознаки сім'ї за законодавством України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 3. С. 106.

5. Дашо Т.Ю. Роль органів внутрішніх справ у забезпеченні прав, свобод та обов'язків людини і громадянина / Т.Ю. Дашо // Актуальні проблеми держави і права. – № 3. – С. 310–315.

6. Жилінкова І.В. Дія норм сімейного законодавства у часі // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 4 (47). – С. 108 – 118.

7. 6. Загуменна Ю.О. Основні напрями забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ України / Ю.О. Загуменна // Форум права. – 2010. – № 4. – 382 с.

8. Криштанович М. Діяльність ОВС щодо захисту прав і свобод людини як важлива умова забезпечення національної безпеки України / М. Криштанович // Науковий вісник. – 2013. – Вип. 12 «Демократичне врядування». – С. 34–38.

9. Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання від 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

10. Коновалов Д. Сімейний кодекс України - шлях до Європи // Юридичний журнал : Правове видання / МОН України, НПУ імені М.П.Драгоманова. - 2004. - № 10. – С.72-75.

11. 14. Орлова О.О. Катування, нелюдське та таке поводження чи покарання, що принижує людську гідність: розмежування понять. Науковий вісник ДДУВС. 2017. № 3. С. 63–65.

12. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

13. Серьогін В.О. Конституційне право особи на недоторканість приватного життя (прайвесі): проблеми теорії та практики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02 / В.О. Серьогін. – Х., 2011. – 415 с. 6. Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних. – Київ: К.І.С, 2015. – 215 с.

14. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. К. : КНТ, 2007. 626 с.

15. Червоний Ю. Поняття предмета і методу сімейного права України // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4. – С.157-170.

16. Черновалюк Ю. Ю. Право особи на сім'ю за законодавством України. Актуальні проблеми держави і права, 2008. С. 216–221.

17. Шемчушенко Ю. С. Великий енциклопедичний юридичний словник. К. : Юрид. думка, 2007. 990 с.

18. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т.4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х.: ФО-П Колісник А.А., 2010. 768 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. 2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. 3. Рішення ЄСПЛ від 18.06.1971 у справі «Де Вільде (De Wilde), Оомс (Oovs) и Версип (Versyp) проти Бельгії». URL: <https://zakon>.

2. Бельо Л.Ю. Право на сім'ю, його зміст та особливості. http://lsej.org.ua/3_2022/14.pdf

3. Верховна Рада України: Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

4. Верховний Суд України: Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/>

5. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

7. Конвенція про права дитини: ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

8. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> 9. Рішення Конституційного суду № 2-рп/2012 від 20.01.2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#n51>

9. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

10. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>

11. Майкут Х.В. Право на свободу та право на особисту недоторканість у контексті нормативного забезпечення та прецедентної практики Європейського суду з прав людини http://www.lsej.org.ua/4_2021/60.pdf

12. Кардаш А.В. Право на приватність як основоположне право людини <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34569/1>

13. Стахура Б.І. Роль органів внутрішніх справ у забезпеченні прав, свобод та обов'язків людини і громадян
<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/.pdf>

Текст лекції

1. Здійснення сімейних прав.

Питання здійснення сімейних прав врегульовано ст. 14 СК. У ній звертається увага на невідчужуваність сімейних прав та особливості їх здійснення у тому випадку, коли той, хто їх має, не може їх здійснювати самостійно.

Суб'єктивне право характеризується через так звану «тріаду» можливостей, яка включає:

1) можливість самому поводитися певним чином; 2) можливість вимагати певної поведінки від інших осіб; і) можливість отримати захист порушеного права за допомогою суду, державних органів тощо.

Особа може здійснювати своє право вільно, на власний розсуд, тобто використовуючи його повністю або частково чи не використовуючи взагалі.

Під здійсненням суб'єктивного права розуміють реалізацію тих можливостей, які передбачені його змістом. Це може відбуватися шляхом вчинення як фактичних, так і юридичних дій. Наприклад, подружжя користується спільним майном, що належить йому (фактична дія), або продає це майно (юридичні і фактичні дії).

Нездійснення особою свого цивільного права не є підставою для припинення цього права, крім випадків, встановлених законом. Наприклад, особа, яка не здійснювала свої права та обов'язки щодо виховання дитини (ст.ст. 150, 151 СК), може бути позбавлена батьківських прав (ст. 164 СК) і втрачає особисті немайнові права щодо дитини (ст. 166 СК).

Спеціальні правила передбачені щодо використання майнових прав. Особа може не лише пасивно ставитися до свого майнового права, не використовуючи його, але й активно довести «непотрібність» для неї такого права, виражено відмовившись від нього. Втім, тут існують обмеження, пов'язані з необхідністю документального оформлення права на окремі види об'єктів. Внаслідок цього відмова від права власності на транспортні засоби, тварин, нерухомі речі здійснюється у порядку, встановленому актами цивільного законодавства. Якщо такого порядку не буде дотримано, то особа зберігає суб'єктивні права, так само, як і пов'язані з цими правами обов'язки (наприклад, обов'язок сплати податку на транспортні засоби).

У загальній формі вимога до належного здійснення суб'єктивних прав виражена у ст. 68 Конституції, яка передбачає, що кожний зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції.

Здійснення суб'єктивного права відповідно до ст. 13 ЦК має відбуватися з дотриманням таких **вимог**:

1) не перевищуються межі, встановлені договором або актами законодавства;

2) особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб;

3) не допускаються дії особи, які вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

При здійсненні суб'єктивних прав особа повинна дотримуватися «моральних засад суспільства».

У випадку недодержання особою вимог здійснення суб'єктивного права, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїм правом, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом.

Відповідно до ч. 2 ст. 14 СК якщо дитина або особа, дієздатність якої обмежена, не може самостійно здійснювати свої права, ці права здійснюють батьки, опікун або самі ці особи за допомогою батьків чи піклувальника.

При встановленні особливостей здійснення прав дітьми має значення, про яку дитину йдеться — малолітню чи неповнолітню. За малолітню дитину, яка має часткову цивільну дієздатність, за загальним правилом права здійснюють її батьки (усиновлювачі) або опікун (ст. 31 ЦК). Неповнолітня дитина, яка має неповну цивільну дієздатність, низку цивільних прав здійснює самостійно, але більшість правочинів вчиняє за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. При цьому на вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна така згода має бути письмова і нотаріально посвідчена (ст. 32 ЦК).

Особа, обмежена у цивільній дієздатності судом, може вчиняти самостійно лише дрібні побутові правочини. Інші правочини вона може вчиняти лише за згодою піклувальника (ст. 37 ЦК). Враховуючи викладене, слід зробити висновок, що у ч. 2 ст. 14 СК йдеться про реалізацію прав зазначеними особами не «за допомогою», а «за згодою» піклувальників.

Сімейні права недієздатної особи здійснює її опікун. Однак, опікун може здійснювати не усі сімейні права недієздатної особи, а лише ті, що не мають характер особистого немайнового права, яке може здійснюватися лише особисто.

Виконання сімейних обов'язків.

Сімейний обов'язок - адресована особі вимога певної поведінки, що ґрунтується на положеннях закону або договору учасників сімейних відносин. Він може бути також визначений як міра належної поведінки зобов'язаної особи.

Обов'язок може бути активного чи пасивного типу.

Обов'язок активного типу полягає у вимозі до зобов'язаної особи вчинити певну дію.

Обов'язок пасивного типу ґрунтується на існуванні правової заборони здійснювати певні дії. Сімейні обов'язки є «персональними», «невідчужуваними», тобто такими, що тісно пов'язані з певною особою, а тому не можуть бути перекладені на іншу особу.

З положень про невідчужуваність сімейних обов'язків особистого немайнового характеру випливає, що у разі визнання особи недієздатною такі обов'язки припиняються.

А майновий обов'язок особи, визнаної недієздатною, виконує опікун. Оскільки опікун не зобов'язаний витратити власні кошти на користь опікуваного, то виконання ним обов'язку недієздатної особи здійснюється за її рахунок.

Коли в результаті психічного розладу, тяжкої хвороби або іншої поважної причини особа не може виконувати сімейного обов'язку, вона не вважається такою, що ухиляється від його виконання. Поняття «іншої поважної причини», через яку особа не виконує свої сімейні обов'язки, є оцінювальним. Суд встановлює «поважність» причини невиконання обов'язку з врахуванням обставин конкретної справи, існування можливості виконання обов'язку у конкретної особи, її добросовісності та сумлінності тощо.

Невиконання або ухилення від виконання сімейного обов'язку може бути підставою для застосування наслідків, встановлених СК або домовленістю (договором) сторін.

Виконання сімейних обов'язків забезпечується засобами заохочення та відповідальності, які встановлені актами сімейного чи цивільного законодавства або договором сторін.

2. Охорона та захист сімейних прав, їх співвідношення.

Охорона сімейних прав передбачає дві мети. Перша полягає в тому, щоб закріпити існуючі в даному суспільстві відносини власності, убезпечити їх від можливих посягань та порушень. Друга проявляє себе, коли охоронювані правом відносини виявляються все-таки порушеними. Завдання права полягає в тому, щоб забезпечити їх відновлення (якщо це неможливо – звести наслідки порушення до мінімуму, зробити на учасників суспільних відносин виховний вплив (у тому числі й шляхом покладання відповідальності на осіб, що порушили відносини власності), сприяти усуненню причин, що викликали порушення. Відносини власності охороняються нормами не однієї якоїсь галузі права (наприклад, цивільного), а нормами всіх галузей єдиної системи права. Провідна роль в охороні прав належить конституційному праву. Норми конституційного права закріплюють права, забезпечують розвиток цих прав, покладають на громадян конституційний обов'язок берегти і зміцнювати їх.

До норм конституційного права про охорону прав безпосередньо примикають норми адміністративного права, трудового, аграрного та інших

галузей права, які забезпечують практичну реалізацію державно-правових норм, насамперед у сфері руху і використання відповідних об'єктів.

Основний предмет сімейного права становлять майнові відносини, пов'язані з використанням закону вартості. Охорона сімейних прав є одним з найважливіших завдань сімейного права. Її виконання забезпечується, з одного боку, охороною відносин власності в їх нормальному непорушеному стані, а з іншого – відновленням порушених відносин. Як у тому, так і в іншому випадку використовуються специфічні цивільно-правові засоби охорони і відновлення відносин. Зокрема, відновлення порушених відносин відбувається, насамперед, за рахунок майна тієї особи, у результаті протиправної поведінки якої вони були порушені. Захист права власності здійснюється, як правило, у позовному порядку судом, господарським судом або третейським судом. Майновий характер захисту права власності полягає в тому, що він здійснюється шляхом звернення стягнення на майно, яке належить особі, що порушила право власності. На відміну від цивільного права, кримінальне право впливає, насамперед, не на майнову сферу, а на особистість правопорушника.

До здійснення злочину кримінальне право охороняє відносини, врегульовані іншими галузями права (у першу чергу цивільним і адміністративним). З моменту здійснення злочину проти наприклад права власності кримінальне право починає регулювати виниклі внаслідок цього суспільні відносини, які набувають форми кримінально-правових відносин. Це регулювання відбувається шляхом застосування до особи, яка здійснила злочин, передбачених законом санкцій як особистого, так і майнового характеру. Зрештою, відносини власності охороняються нормами процесуального права, які встановлюють порядок розгляду кримінальних і цивільних справ, пов'язаних з порушенням відносин власності, забезпечують виконання вироків і рішень про конфіскацію майна, відшкодування майнового збитку, при поверненні речі тому, хто має на неї право, і т.п.

Норми різних галузей права взаємодіють між собою. Цивільне право передбачає свої особливі форми охорони даних відносин. Але при охороні відносин власності різні норми і інститути цивільного права відіграють неоднакову роль. «Одні з них охороняють відносини власності шляхом їх визнання, тим самим поширюючи на них захист цивільного закону. Такі, наприклад, норми про відсутність обмежень кількості і вартості майна, що перебуває в приватній власності громадян і юридичних осіб. Інші правила забезпечують необхідні умови для реалізації речових прав і в цьому сенсі теж важливі для їх охорони (наприклад, правила про державну реєстрацію прав на нерухомість). Нарешті, треті встановлюють несприятливі наслідки для порушників речових прав, тобто безпосередньо захищають відносини власності від протиправних посягань. На цьому заснована відмінність понять охорона прав (у тому числі речових) і захист прав» [1, с. 472-473]. У ЦК України немає норм загально охоронного значення, а передбачені норми, які регулюють порушення конкретного суб'єктивного права (гл. 3, гл. 29 ЦК України [2]). О.В. Дзера доречно вказує: «Юридичною наукою не сформульовано чітких критеріїв щодо

змісту захисту цивільних прав загалом і права власності зокрема та його розмежування з правовою охороною цих прав. Одні вважають, що правовий захист охоплює всю систему правових засобів, спрямованих на забезпечення та здійснення відповідних цивільних прав. Другі вважають, що правовий захист – це система юридичних норм, спрямованих на попередження правопорушень та усунення їх наслідків. Інші обмежують правовий захист діяльністю суду чи інших юрисдикційних органів із попередження та відновлення порушеного права. Але більшість юристів вважає, що правовий захист є складовою частиною правової охорони, до якої мають включатися лише засоби, пов'язані з реалізацією особою права на захист» [3, с. 757-758]. Тобто, цивільно-правовий захист права власності – більш вузьке поняття, яке застосовується тільки до випадків її порушення. Він являє собою сукупність передбачених цивільним законодавством засобів, які застосовуються у зв'язку зі здійсненими проти цих прав порушеннями, і спрямованих на відновлення або захист майнових інтересів власників. Цивільно-правова охорона права власності здійснюється, по суті, за допомогою всієї сукупності цивільно-правових норм, які забезпечують нормальний і безперешкодний розвиток відносин власності. Майновий характер захисту права власності – це те, що він здійснюється шляхом звернення стягнення на майно, яке належить особі, що порушила право власності. Відновлювальний або компенсаційний характер захисту права власності міститься в тому, що за допомогою цивільно-правових засобів захисту відновлюється майнове положення власника, право власності якого було порушено. Розвиваючи положення ст. 13 Конституції України, ЦК України передбачає для всіх власників рівні умови для здійснення своїх прав (ч. 3 ст. 319) і встановлює рівні умови захисту прав усіх суб'єктів права власності (ч. 1 ст. 386). Тобто кожна особа має право на захист свого порушеного права власності. М.К. Галянтич зазначає: «Право на захист є однією із правомочностей суб'єктивного права, визначає його характер і зміст. Це означає, що право на захист, як і саме суб'єктивне право, є мірою можливої поведінки уповноваженої особи, яка пов'язана з використанням можливостей правоохоронного характеру. Право на захист є юридично закріплене право особи звернутися до спеціально уповноважених державних органів з вимогою про відновлення порушеного права або про припинення порушення права». Г.П. Тимченко вказує на конституційну природу права на захист особи: «Право на захист є елементом правового статусу, який складають права, свободи та обов'язки, що фіксують стандарти поведінки особи, розкривають основні принципи її взаємодії з державою. Право на захист має конституційну природу та існує в рамках відносин держави і особи. Це положення підтверджується чинним законодавством, зокрема Конституцією України (ст. ст. 3, 8, 19, 55)» [6, с. 8-9]. З.В. Ромовська доречно вказує: «Правовий захист – завжди акт, що вже відбувся, оскільки він є безпосередньою реалізацією міри державного примусу, що визначена у рішенні суду чи іншого органу, уповноваженого на здійснення правового захисту. І саме це є головним у суті правового захисту».

Специфікою цивільно-правового захисту є застосування таких юридичних засобів, які забезпечують усунення перешкод у здійсненні права власності та відновлення майнового становища потерпілого власника за рахунок майнових благ порушника чи іншої зобов'язаної особи. О. Щупінська наголошує: «Право власності є природним людським правом, яке потребує належного правового захисту, оскільки в людині а priori існує доконечна потреба вкладати своє життя в «життя речей», що в подальшому впливає на її розвиток в духовному плані».

Також слід погодитися з Є.О. Харитоновим та О.І. Харитоновою, які вказують: «Характерними рисами цивільно-правового захисту права власності є: 1) його гарантованість державою; 2) його загальність (можливість отримати такий захист існує для усіх суб'єктів права власності (на це вказує і ст. 13 Конституції); 3) його рівність для всіх суб'єктів; 4) повнота захисту (власник, права якого порушені, має право не лише вимагати відновлення стану, який існував до порушення та припинення порушення, але також й право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди на підставах, встановлених ст. ст. 22, 23 ЦК)». У ЦК України хоч і немає визначення поняття захисту права власності, але визначаються порядок та засоби захисту або охорони порушеного права. Також гл. 29 ЦК України передбачає зміст засобів захисту права власності. Згідно зі ст. 6 ЦК УРСР 1963 р. (втратив чинність), захист цивільних прав і інтересів здійснювався шляхом: – визнання права; – відновлення становища, яке існувало до порушення права, і припинення дій, що порушують право; – присудження до виконання в натурі; – компенсація моральної шкоди; – припинення або зміна правовідносин; – стягнення з особи, яка порушила право, заподіяних збитків і інші способи відшкодування матеріальної шкоди. Чинний ЦК України розширив коло таких способів захисту цивільних прав і інтересів. Ст. 16 ЦК України, крім перерахованих у ст. 6 ЦК УРСР 1963 р. способів захисту, передбачає ще такі, як: – визнання правочину недійсним; – визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Згідно ч. 6 ст. 319 ЦК України «Держава не втручається в здійснення власником права власності». Новий вид цивільно-правових позовів передбачений ст. ст. 16, 21 і 393 ЦК України. Якщо правовий акт органу державної влади або органу місцевого самоврядування не відповідає законові і порушує права власника, то за позовом власника майна такий акт визнається судом незаконним та скасовується. Також власник майна, права якого порушені внаслідок видання правового акта, має право вимагати того становища, яке існувало до видання цього акта. Якщо це неможливо, він має право на відшкодування майнової та моральної шкоди. У цьому випадку держава відшкодовує власникові збитки в повному обсязі за видання не відповідного закону акту, який порушує права власника або титульного володільця. Цей засіб захисту вперше був згаданий у Законі України «Про власність» від 7 лютого 1991 р. (втратив чинність). Держава або її органи мають владні повноваження (суб'єкти публічного права), тому тут йдеться про не рівноправні суб'єкти

майнових відносин, а саме про публічно-правовий захист права власності. Відповідно до ст. ст. 1173-1175 ЦК України завдана шкода відшкодовується незалежно від вини зазначених органів. Крім визнання незаконними актів, що порушують право власності, власник має право вимагати також відновлення становища, яке існувало до порушення права. Якщо це неможливо – відшкодування шкоди (матеріальної і моральної) в повному обсязі (гл. 82 ЦК України). Є.О. Харитонов та О.І. Харитонova залежно від характеру порушення інтересів власника державними органами засоби захисту розділяють на 2 групи: 1) захист інтересів власника при порушенні їх на законних підставах, але з перевищенням владних повноважень (наприклад, при вилученні земельної ділянки, на якій знаходиться майно, що належить власнику тощо); 2) захист права власності при неправомірному втручанні. Сюди відносяться відповідальність державних органів за втручання у здійснення власником його правомочностей, відповідальність державних органів за видання актів, що порушують права власників (ст. 393 ЦК) .

Також ст. 16 ЦК України передбачила новий засіб захисту цивільних прав та інтересів, а саме визнання правочину недійсним. Ст. 215 ЦК України встановлює положення недійсності правочину. За недійсним правочином кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні все одержане за правочином, а за неможливості повернути одержане в натурі – відшкодувати його вартість у грошах, якщо інші наслідки недійсності не передбачені законом (двостороння реституція). Це загальне правило, бувають випадки, коли правочин підпадає під дію спеціальних норм ЦК України, або інших законів України. Тобто особа, яка передала належне їй на праві власності майно за правочином з порушенням вимог закону з боку іншої сторони, має можливість як вимагати визнання його недійсним з цих підстав, так і вимагати повернення такого майна у свою власність. Позивачі можуть звертатися до суду лише з вимогами про визнання оспорюваного правочину недійсним без визначення його правових наслідків. Але позивач може у майбутньому звернутися до суду з позовом про витребування майна, повернення безпідставно збереженого майна та ін. Згідно з п. 7 Постанови Пленуму Верховного суду України № 9 від 06.11.2009 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»: «Правочин може бути визнаний недійсним лише з підстав, визначених законом, та із застосуванням наслідків недійсності, передбачених законом». Ст. 394 ЦК України передбачила розширення захисту прав власника, а саме: «Власник земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель має право на компенсацію у зв'язку із зниженням цінності цих об'єктів у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі». У цьому випадку власник не втрачає права власності на відповідні об'єкти, але цінність їх знижується. Тому власник має право на відповідну компенсацію. Позов про виплату компенсацій є не речово-правовим позовом, а зобов'язально-правовим позовом. Зазначений засіб захисту передбачався також ст. 53 ЗУ «Про власність» від 7 лютого 1991 р. (втратив чинність). Треба зауважити, що дії відповідача не

обов'язково мають носити протизаконний характер. Розмір збитків, що підлягає відшкодуванню, визначається відповідно до положень гл. 82 ЦК України та Порядку визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, затвердженого постановою КМУ від 19 квітня 1993 р. № 284. Має свої особливості захист права спільної власності. Ст. 364 ЦК України вказує, що кожний із співвласників спільної часткової власності має право вимагати виділу в натурі своєї частки зі спільного майна. Якщо немає згоди, співвласник подає позов про виділ в натурі своєї частки зі спільного майна. Якщо спільним майном є неподільна річ, за його згодою йому надається грошова компенсація. Для подружжя ці правовідносини регулюються ст. ст. 69, 70, 71 СК України. Для учасників спільної часткової власності решта учасників має право переважної купівлі частки (ст. 362 ЦК України). Ці засоби захисту можуть поєднуватися із одночасним застосуванням речових засобів захисту права, наприклад, з вимогами про визнання права на частку у спільній власності. М.К. Галантич доречно зауважує: «Перелік способів захисту цивільних прав у ЦК України (ст. 16) розширений, але не є вичерпаним. Суд повинен у кожному конкретному випадку захищати цивільне право способом, встановленим законом чи договором». Є.О. Харитонов та О.І. Харитонova доречно пропонують поділ цивільно-правових засобів захисту саме права власності: «...можуть бути поділені на легітимовані (публічні) і самоврядні (приватні). Легітимовані (публічні) – це ті, що здійснюються на підставі припису закону за допомогою суду та інших державних органів, а самоврядні (приватні) – це ті, що здійснюються самими власниками без звернення до суду та інших державних органів – самозахист; захист на підставі норм, встановлених договором, тощо». Також цікавою є пропозиція Є.О. Харитонova та О.І. Харитоновой поділяти засоби захисту права власності на «речові» та «персональні». «Нарівні з речово-правовими позовами існують також персональні засоби захисту права власності (тобто спрямовані на припинення його порушення з боку певних осіб). До них належать: позови, пов'язані з порушенням права власності при невиконанні або неналежному виконанні обов'язків за договором; позови про відшкодування шкоди, завданої псуванням або знищенням речі; позови про повернення майна, безпідставно отриманого або збереженого за рахунок іншої особи. Для цих позовів характерним є те, що вимоги особи про захист права власності впливають не з права власності як такого, а ґрунтуються на відносних правовідносинах і супутніх їм суб'єктивних правах.

В.П. Ємельянов пропонує всі способи захисту права власності поділяти на загальні (віндикаційний, негаторний позови та позови про визнання права власності) і спеціальні: 1) способи захисту від правомірного чи неправомірного втручання державних органів чи інших організацій; 2) способи захисту у випадку несприятливого збігу об'єктивних обставин; 3) зобов'язально-правові способи; 4) захист права довічно успадкованого володіння земельною ділянкою). Вважаємо більш зручною наступну класифікацію цивільно-правових засобів захисту права власності: 1) речово-правові: віндикаційний, негаторний та прогібіторний позови, позов про визнання права власності, позов про

виключення майна з опису; 2) зобов'язально-правові: засоби захисту права власності в договірних відносинах; засоби захисту права власності в деліктних зобов'язаннях; позови про повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна; 3) спеціальні засоби захисту: позови про визнання правочину недійсним; позови про захист прав співвласника у випадку виділу, поділу та продажу спільного майна; засоби захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими, та інші засоби захисту, передбачені чинним законодавством України.

Висновок. Цивільно-правова охорона права власності здійснюється за допомогою всієї сукупності цивільно-правових норм, які забезпечують нормальний і безперешкодний розвиток відносин власності. Цивільно-правовий захист права власності – більш вузьке поняття, яке застосовується тільки до випадків її порушення, є складовою частиною правової охорони. Він являє собою сукупність передбачених цивільним законодавством засобів, які застосовуються у зв'язку зі здійсненими проти цих прав порушеннями, і спрямованих на відновлення або захист майнових інтересів власників. Цивільно-правові засоби захисту права власності можна класифікувати таким чином: 1) речовоправові; 2) зобов'язально-правові; 3) спеціальні засоби захисту та інші засоби захисту, передбачені чинним законодавством України.

3. Форми та способи захисту сімейних прав та інтересів.

Під захистом прав розуміється передбачений нормами права можливий вплив на суспільні відносини, які зазнали протиправного впливу, з метою поновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного права.

Ст. 18 СК згадує лише про судовий порядок захисту, що відповідає ст. 55 Конституції, яка зазначає, що кожен має право на **судовий захист**, а також є дублюванням положень ч. 5 ст. 7 СК з тим уточненням, що право на особисте звернення до суду має той учасник сімейних відносин, який досяг 14 років.

Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи у суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом. Угода про відмову у зверненні за захистом до суду є недійсною.

Згідно з ЦК в окремих випадках, передбачених Конституцією та іншими законами, **захист сімейних прав може здійснюватися в адміністративному порядку** (ст. 17 ЦК). Здійснити захист цивільних прав можуть також **органи нотаріату** (ст. 18 ЦК). Відповідно до ст. 121 Конституції та Закону України від 5 листопада 1991 р. «Про прокуратуру» **органи прокуратури** можуть здійснювати безпосередній або опосередкований захист сімейних прав фізичних осіб. Захист прав фізичних осіб здійснює і **Уповноважений Верховної Ради України з прав**.

Після використання всіх національних засобів правового захисту особа має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних **міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій**, членом або учасником яких є Україна, наприклад, до

Європейського суду з прав людини, який діє відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

До того ж згідно з положеннями ст. 55 Конституції кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень, і протиправних посягань, утому числі здійснюючи **самозахист** (ст. 19 ЦК).

Підставами для захисту сімейного права є його порушення, невизнання або оспорювання.

Порушення сімейного права є результатом протиправних дій порушника, внаслідок чого воно зазнало обмеження або припинення, що позбавляє його носія можливості здійснити, реалізувати це право повністю або частково.

Невизнання — це дії носіїв пасивного сімейного обов'язку, які полягають у запереченні цивільного права уповноваженої особи, внаслідок чого остання повністю або частково позбавляється можливості реалізувати своє право.

Оспорювання — це такий стан правовідношення, за якого між його учасниками існує спір з приводу наявності чи відсутності у них суб'єктивного права, а також щодо належності такого права певній особі.

Суд застосовує **способи захисту**, які встановлені законом або домовленістю (договором) сторін:

- 1) встановлення правовідношення;
- 2) примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку;
- 3) припинення право відношення;
- 4) припинення дій, які порушують сімейні права;
- 5) відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права;
- 6) відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено СК або договором;
- 7) визнання права;
- 8) визнання правочину недійсним;
- 9) зміна правовідношення;
- 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.
- 11) інші заходи, встановлені договором або законом.

Зміст основних із зазначених способів захисту полягає в такому.

Визнання права — спосіб захисту, який застосовується у випадку спору між учасниками сімейних відносин з приводу наявності чи відсутності правовідносин між ними, і відповідно наявності чи відсутності сімейного права та сімейного обов'язку.

Визнання правочину недійсним може застосовуватися судом у випадках та у порядку, визначених § 2 глави 16 ЦК. Це може стосуватися будь-якого договору, укладеного учасниками сімейних відносин з порушенням вимог закону.

Припинення дії, яка порушує право, як спосіб захисту можливе щодо триваючого правопорушення.

Відновлення становища, яке існувало до порушення, має місце у випадку, коли припинення порушення суб'єктивного права та притягнення винного до відповідальності недостатньо, а необхідно поновити порушене право у повному обсязі (застосувати реституцію). Такий спосіб захисту є наслідком визнання правочину недійсним.

Примусове виконанням обов'язку в натурі — спосіб захисту сімейного права, який випливає із загального принципу належного виконання обов'язків. Цей спосіб полягає у адресованій особі вимозі вчинити дію або утриматися від дії, незалежно від застосування до неї інших заходів впливу (відшкодування збитків чи моральної шкоди тощо).

У судовій практиці вказані способи захисту реалізуються через позови про присудження, рішення за якими можуть виконуватися, зокрема у примусовому порядку. Виконання рішення загального територіального суду покладається на Державну виконавчу службу у порядку, передбаченому Законом України від 21 квітня 1999 р. «Про виконавче провадження».

Зміна правовідношення — це спосіб захисту, який полягає у трансформації одних правовідносин в інші, переростання одного обов'язку в інший, покладенні на боржника нового обов'язку.

Припинення правовідношення застосовується у випадку невиконання чи неналежного виконання боржником своїх обов'язків або зловживання суб'єктивним правом.

Стаття 18 СК передбачає можливість відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено СК або договором.

При цьому збитками визнаються: втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, шкода, завдана майну, може відшкодовуватися в натурі.

Моральна шкода полягає: у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації особи. Моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування.

Визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб полягає у

позбавленні у судовому порядку або в іншому порядку, визначеному законом, юридичної сили винесеного рішення, вчиненої дії і зобов'язанні вказаних суб'єктів вчинити певну дію для захисту порушеного цивільного права чи законного інтересу.

Суд може відмовити уповноваженій особі у захисті. Підставою для відмови у захисті може бути зловживання правами: посягання на права інших осіб, суперечність моральним засадам суспільства тощо.

4. Відповідальність у сімейному праві.

Відповідальність у сімейному праві виявляється в:

- 1) позбавленні права;
- 2) обмеженні обсягу права;
- 3) анулюванні правовідносин;
- 4) припиненні правовідносин;
- 5) відшкодуванні матеріальної шкоди;
- 6) відшкодуванні моральної шкоди.

До заходів відповідальності у сімейному праві слід зарахувати:

- 1) несприятливі наслідки для недобросовісного подружжя в разі недійсності шлюбу;
- 2) позбавлення батьківських прав (зокрема усиновлювача);
- 3) відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав у результаті винної протиправної поведінки;
- 4) скасування усиновлення через винну протиправну поведінку усиновлювача;
- 5) звільнення опікуна, піклувальника від виконання своїх обов'язків через винну протиправну поведінку;
- 6) дострокове розірвання патронатного договору через винну протиправну поведінку патронатного вихователя;
- 7) позбавлення права бути усиновлювачем, опікуном, піклувальником, патронатним вихователем через винну протиправну поведінку особи;
- 8) зменшення одному з подружжя частки у спільній сумісній власності через винну протиправну поведінку;
- 9) позбавлення одного зі суб'єктів сімейних відносин права на одержання аліментів або обмеження його строком.

До заходів цивільної відповідальності за сімейні правопорушення належать: усунення від спадкування недобросовісного подружжя у недійсному шлюбі батьків, що позбавлені батьківських прав щодо дитини, суб'єктів сімейних правовідносин, що ухилялися від обов'язку з утримання спадкодавця; стягнення неустойки з платника аліментів, що ухилявся від сплати без поважних причин.